

UDK 821.163.4.09(497.16)

UDK 821.163.3.09Radičeski N.

Pregledni rad

Aleksandar RADOMAN (Podgorica)

Institut za crnogorski jezik i književnost

aleksandar.radoman@icjk.me

CRNOGORSKA KNJIŽEVNOST U INTERPRETACIJI NAUMA RADIČESKOGA

U ovome prilogu dat je osvrt na doprinos makedonskoga istoričara književnosti Nauma Radičeskoga književnoj montenegristici. Radičeski se crnogorskim književnim temama i odnosima crnogorske i makedonske književnosti bavi već pune tri decenije i tim je problemima posvetio brojne studije, oglede i osvrte objedinjene knjigom *Analitički refleksii* 2007. godine. Autor priloga ukazuje na raspon interesovanja Radičeskoga koji se kreće od klasika crnogorske književnosti XIX vijeka, Petra II Petrovića i Marka Miljanova Popovića, do savremenih pisaca, poput Sretena Perovića i Mirka Rakočevića. Po širini interesovanja i tema kojima se bavio, Naumu Radičeskome pripada posebno mjesto u krugu inostranih montenegrista.

Ključne riječi: Naume Radičeski, montenegristica, istorija književnosti, komparatistika, recepcija

Crnogorska književnost oduvijek je privlačila pažnju inostranih filologa i kritičara. Bilo da je riječ o autorima koji su se bavili problemima usmene književnosti, poput Vuka Stefanovića Karadžića ili B. N. Putilova, onima brojnijima koji su pažnju posvećivali Petru II Petroviću Njegošu, poput P. A. Lavrova, Milana Rešetara, Alojza Šmausa, Edvarda Goja, Mišela Obena, Jovana Deretića ili Vladimira Osolnika, bilo, pak, autorima koji prate recentne tokove savremene crnogorske literature, kao što su u novije vrijeme Jakov Sabljčić, Davor Beganović ili Saša Ćirić, rezultati njihova istraživanja pribraja se dragocjenome nasljeđu književne montenegristike. Ipak, većina njih pokazivala je naučno interesovanje za ograničen broj fenomena vezanih za crnogorsku književnost, mahom za poetiku jednog pisca ili književnoistorijske specifičnosti jednog perioda i literarnoga modusa. Rijetki su oni koji su se posvetili izučavanju širega korpusa crnogorske književnosti, odnosno svoje

istraživanje usmjerili na veći broj autora i književnih fenomena koji pripadaju razuđenome i bogatome fondu crnogorske književnosti. Posebno mjesto u tome društvu probranih pripada makedonskome književnom historičaru Nau-mu Radičeskome.

Naume Radičeski rođen je 1953. godine u Dabovu (Mešešta) kod Ohrida. Osnovnu školu završio je 1968. u Dabovu, a srednju 1972. u Ohridu. Na Filološkome fakultetu u Skoplju 1975. godine završio je studije Istorije jugoslovenske književnosti, a na Filozofskome fakultetu u Skoplju paralelno je studirao Istoriju umjetnosti s arheologijom. Na Filološkome fakultetu *Blaže Koneski* u Skoplju, na kome radi skoro tri decenije, magistrirao je (1981) i doktorirao (1990), a sad je redovni profesor Savremenih južnoslovenskih književnosti. Umjetnička, kritičarska i naučnoistraživačka aktivnost Radičeskoga je raznovrsna: poezija, književna i likovna kritika, književna istorija, esejistika itd. Njegova pojedina pjesnička djela, kritičko-esejistički tekstovi i članci iz nauke o književnosti prevedeni su i na druge jezike. Sam on prevodi s drugih južnoslovenskih jezika. Osim makedonske književnosti u prošlosti i u savremenosti, njegova naučna preokupacija su osobito zajedničke teme iz južnoslovenskoga književnog konteksta kao što su makedonske teme u drugim južnoslovenskim književnostima, rad Makedonaca koji su u prošlosti stvarali književna djela na drugim južnoslovenskim jezicima i dr. Učestvovao je u uređivanju novina i časopisa kao što su *Literturen zbor*, *Stožer* i dr. Sastavljač je nekoliko izbora iz makedonske književnosti, kakav je *Dvaneset vekovi makedonska književnost* (1997). Autor je poetskih knjiga: *Postoenja i motivi* (1975), *Svetol tažen vik* (1984), *Kontrasti* (1992), *Preobraženje čovekovo* (2001) i *Astralni proekcii* (2008, 2012), kao i knjige kritičko-esejističke i naučnoistraživačke proze: *Kritički interpretacii na mladata makedonska literatura* (1983), *Relacii i kontinuitet* (1996), *Metamorfosi* (1999), *Vreme bez zbor* (2000), *Patišta i krstopati niz južnoslovenskite kniževnosti* (2004), *Literaturna raskrsnica* (2006), *Analitički refleksii* (2007), *Literaturnite pogledi na Dimitar Mitrev* (2009), *Pred alfa i pred delta* (2011) i *Slovenska alka* (2012).¹

Crnogorskim književnim temama Radičeski se bavi gotovo već pune tri decenije, publikujući studije, oglede i osvrte u kojima se pozabavio različitim aspektima literature, od analiza poetike i motivike pojedinih značajnih pisaca, preko komparatističkih makedonsko-crnogorskih paralela, sve do pitanja recepcije crnogorske i makedonske književnosti. Ti su radovi

¹ Bio-bibliografski podaci preuzeti iz: „Био-библиографска белешка“, u knjizi: Науме Радически, *Аналитички рефлексии. Врз маргините на македонско-црногорските литературни заемности*, Здружение на македонско-црногорското приателство во Република Македонија, Скопје, 2007, str. 142.

sakupljeni u knjizi *Analitički refleksii* 2007. godine, ali je njih nekoliko publikovano i nakon izlaska te knjige. Zanimanja Radićeskoga za crnogorsku književnu problematiku okvirno se mogu podijeliti u tri cjeline. Prva cjelina sadrži devet kraćih književnoistorijskih studija o nekoliko značajnih pojava crnogorske književnosti, od osvrta na pojedine segmente djela Petra II Petrovića Njegoša, Mihaila Lalića, Dušana Kostića, Aleksandra Ivanovića i Čeda Vukovića do analitičkoga uvida u djelo pisca mlađe generacije, Mirka Rakočevića. Drugoj cjelini pripadaju prilozi o Makedoniji i makedonskim motivima u djelima crnogorskih pisaca Mihaila Lalića, Radovana Zogovića, Dušana Kostića, Čamila Sijarića, Radivoja Lole Đukića i Sretena Perovića. Treću cjelinu čine prilozi raznorodne sadržine i profilacije, mahom prikazi i osvrti na djela, bilo umjetničkoga bilo književnokritičkoga sadržaja, kojima je zajednička poveznica makedonsko-crnogorski kulturni kontekst i odnosi. Ako se svojim makedonističkim angažmanom Radićeski, po riječima Metoda Manova, nametnuo „kao jedan od uspješnijih hroničara i ocjenjivača savremene makedonske književnosti“², njegov rad iz oblasti književne montenegrizike obilježava raznolikost interesovanja i rafinirani analitički postupak kojim savremenome recipijentu nudi nove, suptilne uvide u osobeni svijet književnoumjetničkoga teksta.

OsobenomjestoukorpusumontenegrizističkihradovaNaumaRadićeskoga pripada studijama o velikome crnogorskom pjesniku i najznačajnijem predstavniku južnoslovenskoga romantizma, Petru II Petroviću Njegošu. Radovima u kojima propituje različite aspekte Njegoševa stvaralaštva, odnosno uticaj i recepciju njegova djela, „Istorijski nivo i horizonti *Gorskoga vijenca*“, „Andrić, Njegoš i 'bogumilska' Bosna“ i „Njegoševske inspiracije Radovana Zogovića“, Radićeski je dao značajan doprinos njegologiji.

Polazeći od premise da *Gorski vijenac* predstavlja ne samo kreativnu sintezu Njegoševa individualnog stvaralačkoga i misaonoga iskustva, već i sintezu cjelokupne crnogorske kulturne tradicije do sredine XIX vijeka, te da je riječ o – po formi dramskome, a po suštini misaonome spjevu, Radićeski u studiji „Istorijski nivo i horizonti *Gorskoga vijenca*“ uočava i analizira različite istorijske nivoe sadržane u *Gorskome vijencu*. Prvi sloj koji uočava jeste nivo opjevanoga istorijskog događaja, sporne autentičnosti, drugi sloj je nivo aktuelnoga pjesnikova vremena, potom slijedi njima paralelan opšti, univerzalni nivo, čija je manifestacija narodni kolektiv, te četvrti, nadistorijski nivo, nadnivo, koji se stapa s Njegoševim beskrajnim istorijskim i vremen-skim, koliko i kosmološkim horizontima. Svoju instruktivnu studiju Radićeski zaključuje riječima: „Filozofu s kosmološkim predispozicijama, pjesniku s

² Методи Манев, „Помеѓу сонот и јавето“, *Современост*, br. 1–3, Skopje, 2000, str. 141.

predispozicijama za jedan epski zahvat, ali ne epičaru u pravome smislu riječi, pjesniku koji zna da će samo lirskim elementima udahnuti pravi život svojim junacima, dramska forma i radnja pokazali su se kao pretijesni za pothvat i ideju da se istorija sažme u jednu zamišljenu scenu i da se ta istorijska scena fiziozofski osmisli, promisli i misaono prozre. Odstupajući od forme, Njegoš je stvorio djelo koje je u svemu veličanstveno, veličanstveno i po odstupanju, i po objedinjavanju formi. No, odstupanje koje se odnosi na formu vjerovatno je samo rezultat autorovih složenih odstupanja od uobičajenoga umjetničkog načina predstavljanja kreativne veze umjetnosti s prošlošću i sa savremenošću, s istorijom, s vremenom.³

U radu „Andrić, Njegoš i 'bogumilska' Bosna“ Radićeski osvjetljava poziciju Iva Andrića, kao kreativnoga analitičara čovjeka, prostora i vijeka, života i istorije, i njegove *velike sinteze* koja je sinonim za spajanje, ali i sučeljavanje Istoka i Zapada, potom ga komparirajući s pandanom i prethodnikom iz XIX vijeka – Petrom II Petrovićem Njegošem. Radićeski primjećuje da je Andrić neizbježno upućen na analitički dijalog s Njegošem, te da je on za njega trajna i latentno moćna preokupacija, podsećajući na riječi Pavla Zorića da su Njegoš i Andrić postali saputnici. Ukazujući na Bosnu kao Andrićev opsesivni hronotop, topos obilježen trajnom istorijskom traumom, Radićeski primjećuje da se Andrićeva filozofija istorije ipak ne može svesti samo na promišljanja o Bosni i njenome istorijskome usudu, već se mora postaviti u širi kulturološki i civilizacijski, južnoslovenski i balkanski kontekst. S tim u vezi Radićeski skreće pažnju na misaonu okupaciju mladoga Andrića Crnom Gorom i Njegošem kao emanacijom otpora i slobodarstva. Radićeski analizira prisustvo predosmanlijskih, bogumilskih slojeva kako u Andrićevim neumjetničkim spisima, pismima i disertaciji, tako i njihovo nagoviješteno, prigušeno i još uvijek nedovoljno ispitano prisustvo u njegovoj umjetničkoj prozi. Vraćajući se temi odnosa Njegoša i Andrića on suptilno analizira sve sličnosti i razlike zajedničke ideje jugoslovenstva koje proishode iz njihova književnoga djela, ali i političkoga djelovanja, akcentujući u literaturi podrobnije ispitane tragove bogumilskoga, odnosno neomanihejskoga nasljeđa u Njegoševu djelu. Nakon što je preciznom analizom ukazao na bogumilske, odnosno krstjanske elemente bosanske tradicije koja je morala ostaviti traga i na Andrića, te toga pisca, njegove ideje i filozofiju istorije sučelio s velikim prethodnikom, Njegošem, Radićeski u zaključku rada konstatuje: „Moramo, na kraju, kazati da u njegovoj (Andrićevoj – A. R.) *velikoj sintezi* prepozna-

³ Науме Радически, *Аналитички рефлексии. Врз маргините на македонско-црногорските литературни заемности*, Здружение на македонско-црногорското приателство во Република Македонија, Скопје, 2007, стр. 14. Сви citati i naslovi tekstova Nauma Radićeskoga ovde su dati u prijevodu Marine Markoske.

jemo komponentu njegova ličnog iskustva i njegove ličnosti koja je produkt, derivat i nosilac reliktnih znakova i ideja, ali i jednu važnu komponentu utkanu na najtajanstveniji način, a to je ćutljiva, tajanstvena mudronosna tradicija predosmanlijske, ako ne bogumilske, tada krstjanske Bosne.“

Studija „Njegoševske inspiracije Radovana Zogovića“ posvećena je najbuntovnijem crnogorskom pjesničkomu glasu XX vijeka, Radovanu Zogoviću, s posebnim osvrtom na pjesničku, filozofsku i etičku dimenziju njegova djela upoređenu s poetskim djelom Petra II Petrovića Njegoša. Radićeski se ne zadržava samo na notiranju motivskih paralela i srodnosti između dva pjesnika, nego teži da prođre u imanentnost, u prirodu i specifičnosti Zogovićeva prkosnog poetskoga govora, koji će kasnije sve više biti usmjeren na kontemplaciju i misaonost. U toj studiji ponuđen je cjelovit pregled pjesničkoga razvoja Radovana Zogovića, od početne, socijalno-revolucionarne faze, pa sve do posljednjih pjesničkih ostvarenja, kao i prešek Zogovićeva pripovjednog i kritičko-esejističkoga opusa, te uočeno prisustvo Njegoša u raznim pojavnim vidovima, s više ili manje intenziteta, češće u ulozi pandana ili antipoda nego imitatora, u svim fazama Zogovićeva pjevanja i mišljenja. Svoju iscrpnu i analitički izvanredno potkrijepljenu studiju Radićeski zaključuje riječima: „Formiran koliko na narodnoj poeziji toliko i na Njegoševu *Gorskome vijencu*, kao i Njegoš, i Zogović uvijek ima ulogu ne samo kritičara, nego i savjesti svoga vremena, pa čak i ulogu prepoznatljivoga i izvanredno oštrog kritičkog duha toga vremena. Naravno, gledano spolja, sa strane. Gledano iznutra, pak, gledano iz neke suptilnije odabrane posmatračko-analitičke pozicije u samome njegovu djelu, morali bismo da primijetimo da otkrivanje pjesnikova primarnog duševnog stanja, jedan mogući psihogram, određuje Zogovića iz jedne neuporedivo teže i nesprovodljive pozicije ćovjeka koji boluje protivrjećnosti velikoga vijeka. Odatle i skoro bezrezervno prihvatanje stava da se u poeziji Crnogoraca može biti rangiran odmah poslije Njegoša, će ga je analitićki pozicionirao njegov sunarodnik i savremenik Radonja Vešović, još prije ćetiri decenije.“⁴

U književnokritićkom i književnoistorijskome opusu Nauma Radićeskoga najzastupljeniji crnogorski pisac XX vijeka svakako je Dušan Kostić. Njegovu pjesnićkome opusu Radićeski je posvetio nekoliko kraćih studija i prikaza nastalih u rasponu od dvadesetak godina, „Vrijeme u poeziji Dušana Kostića“, „Meditransko-lovćenska sinteza u poeziji Dušana Kostića“, „Dušan Kostić i Makedonija“ i „Pjesnik Mediterana“. Već je prva opsećnija od tih studija, „Vrijeme u poeziji Dušana Kostića“, nastala 1988.

⁴ Науме Радически, „Његошевските инспирации на Радован Зоговић“, *Njegoševi dani 3. Zbornik radova*, Filozofski fakultet, Nikšić, 2011, str. 111.

godine, ponudila sveobuhvatnu sliku Kostićevih tematsko-motivskih preokupacija i poetičkih specifičnosti. Polazeći od širega plana ukupnoga pjesnikova opusa, Radićeski se u toj studiji fokusira na pojedinačni problem – status vremena, osobito u Kostićevu poetskome krugu s motivima iz prošlosti, u kojemu Radićeski detektuje jedan individualni, lirski, ali i filozofski dijalog s vremenom. Suptilne analize Kostićeve poezije, Radićeski usmjerava na propitivanje i odgonetanje filozofsko-egzistencijalističkih aspekata njegova stvaralaštva, prateći Kostićev pristup fenomenu vremena u različitim etapama njegova pjesničkoga sazrijevanja, posvećujući posebnu pažnju Kostićevu okretanju Njegošu i njegoševskim inspiracijama njegove poezije. Svoju iscrpnu analizu vremena u poeziji Dušana Kostića Radićeski zaključuje opaskom da je pjesnikova preokupacija vremenom ipak ispunjena poetskom vizijom čovjeka i dodaje da „u poeziji Dušana Kostića čovjek nije van vremena, već je u njemu, vrijeme nije van čovjeka nego je njegov možda najsušastveniji element.“⁵ Ako je u središtu pažnje u prvoj studiji o Kostiću bio fenomen vremena, u drugoj opširnijoj studiji, nastaloj dvadeset godina kasnije, „Mediterransko-lovcenska sinteza u poeziji Dušana Kostića“, Radićeski će svoj analitički nerv usmjeriti na fenomen prostora, ili još preciznije mediteransko-lovcenski, odnosno crnogorski hronotop u poeziji Dušana Kostića, primjećujući kako je njegovo prisustvo dominantno u završnim fazama Kostićeva poetskoga opusa, dok je u ranoj fazi, đe dominiraju revolucionarne i ratne teme, bilo potisnuto aktuelnošću borbene motivike i topografije. Jadransko-crnogorska ili lovcensko-mediteranska sinteza, po riječima Radićeskoga, opsesivni je, najširi i značenjski najdublji pjesnički hronotop u zreloj, već oformljenoj fazi Kostićeva stvaralaštva. Radićeski posebnu pažnju posvećuje prisustvu Njegoša, Lovćena i od njega nerazlučive Boke kao središnjih toposa šire shvaćenoga crnogorskog hronotopa u Kostićevoj poeziji. Zanimljiva je svakako njegova opaska, odnosno pitanje da li je pjesnik imao u vidu da je Boka za Mediteran ono što i Mediteran za svijet!? U zaključnome dijelu rada, s pozivom na Radomira Ivanovića, Radićeski primjećuje da „višedecenijsku i izvanredno široku lirsku paletu Dušana Kostića, a prije svega njegov značajni stvaralački razvoj i napredak možemo analitički kreativnije, ali i mnogo konsekvantnije slijediti kao jedan *produbljeni dijalog s prirodom i posebno s ljudskom prirodom*.“⁶ U studiji „Dušan Kostić i Makedonija“ podnaslovljenoj „Marginalije uz poetsko i putopisno stvaralaštvo Dušana Kostića“ Radićeski

⁵ Науме Радически, *Аналитички рефлексии. Врз маргините на македонско-црногорските литературни заемности*, Здружение на македонско-црногорското приателство во Република Македонија, Скопје, 2007, стр. 23.

⁶ Науме Радически, „Медитеранско-ловченската синтеза во поезијата на Душан Костиќ“, *Нjegoševi dani. Zbornik radova*, Filozofski fakultet, Nikšić, 2009, стр. 254.

se fokusira na jednu od čestih tema njegova književnokritičkoga angažmana – prisustvo Makedonije u književnostima drugih južnoslovenskih naroda. Taj njegov rad, iako nastao ranije, svojevrsni je apendiks studijama o kojima je već bilo riječi, a u njemu se Radičeski pored naslovom definisanoga aspekta analize poetskoga opusa Kostićeva, pozabavio i njegovom obimnom putopisnom prozom. Kao pasionirani istraživač crnogorsko-makedonskih književnih i kulturnih veza Radičeski pažljivo analizira sve motive vezane za Makedoniju, kao i mjesto makedonskih tema i inspiracija u Kostićevu književnome djelu u cjelini. On primjećuje da je u Kostićevu putopisnome stvaralaštvu, zahvaljujući tome što je kao reporter *Borbe* i *Politike* često boravio u tim krajevima, Makedonija značajno prisutna, te pažljivo prati sve asocijativne nizove koji sadrže makedonske inspiracije u njegovu stvaralaštvu. Sagledavši naslovom naznačeni fenomen iz ugla cjeline Kostićeva djela, Radičeski zaključuje kako „putopisne teme i poetska inspiracija Makedonijom u književnome djelu Dušana Kostića svjedoče o njegovoj zaokupljenosti jugom i predstavljaju autentični dio njegova pjesničkog dijaloga s prirodom.“⁷ Iako pisan kao prikaz na makedonsko izdanje izbora iz Kostićeve poezije, i osvrt „Mediterranski pjesnik“ iz 1986. godine sadrži niz zanimljivih i preciznih zapažanja o poetici Dušana Kostića. Zapravo se taj prikaz, indikativnoga naziva, u hronologiji zanimanja Nauma Radičeskoga za Kostićevo stvaralaštvo, može smatrati inicijalnim osvrtom u kojem su već zacrtane osnovne koordinate budućih, opsežnih istraživanja poetskih horizonata Dušana Kostića.

Jednome od najznačajnijih crnogorskih pisaca XX vijeka, Mihailu Laliću, i njegovu djelu Radičeski je posvetio dvije studije, „Đavo u halucinacijama Lada Tajovića“ i „Makedonske teme u djelu Mihaila Lalića“. U radu „Đavo u halucinacijama Lada Tajovića“ Radičeski se usresređuje „na višedimenzionalni problem prisustva đavola, na đavola koji je iskušenje i opsesija, koji je nemoguće mogući sagovornik i dvojnik, tj. ličnost u ličnosti glavnoga protagoniste *Lelejske gore*.“ Takvim određenjem Lalićev đavo, kao čovjekovo dvojstvo ili dvojstvo u čovjeku, bitno se razlikuje od tipiziranoga lika koji dugujemo judeohrišćanskoj tradiciji, a kakav je poznat u književnosti kod, recimo, Milтона, Njegoša ili Getea. Radičeski s pravom uviđa da je pojava đavola, u formi halucinacija Lada Tajovića, u *Lelejskoj gori* tijesno povezane sa stanjem čovjekove otuđenosti, odnosno odaljenosti od kolektiva u ratnim prilikama. No, Radičeski svoju pronicljivu analizu usmjerava i na druge dimenzije Lalićeve poetike, ukazujući, između ostaloga, na funkciju prostora, koji mu služi ne samo za filozofska promišljanja kojima je sklon,

⁷ Науме Радически, *Аналитички рефлексии. Врз маргините на македонско-црногорските литературни заемности*, Здружение на македонско-црногорското приателство во Република Македонија, Скопје, 2007, стр. 98.

već prije svega „za psihološka profiliranja, pa za psihološka stanja i najзад, за usmjerenje ђовјековог активитета“. Како је присуство ђавола у Лалићеву роману вишезначно и многоструко, па самим тиме захтијева шири херменеутички увид, Радићески се усредсређује на једну од у роману присутних еманација ђавола, ону у халуцинацијама главнога јунака и наратора Лада Тајовића. Не занемарујући и друге могуће аспекте и значења ђавола у Лалићеву дјелу, Радићески просуђује: „несвјесно свјесно sukoblјavanje Лада Тајовића с интенијама његова двојства, које су оформљене у лику ђавола могло би се, на крају крајева, тумачити и као борба с dualističkim силама у природи, у свијету, али и као борба с оном страном природе која је природена ђовјекову бићу.“⁸ У опсежној студији „Makedonske teme у дјелу Милаила Лалића“ Радићески маниром акрибичнога истраживача и тумача претреса cjelokupni, zamašan literarni opus Милаила Лалића, детектујући и minuciozno analizirajući све форме makedonskih tema у њему којима коријене налази у Лалићеву боравку и logorovanju у Solunu те његову учеšću у partizanskome pokretu у Egejskoj Makedoniji за vrijeme Drugoga svjetskog rata и његовим putovanjima кроз Makedoniju након rata. С друге стране, Радићески полazi од становишта да је Lalić као одличан познавалац историје crnogorskoga, али и povijesti drugih južnoslovenskih naroda, у своја дјела pretežno историјске tematike паралелно с народним duhom и народном tradicijom unosio и народну varijantu историје, brojne poluисторијске, polulegendarne elemente који се односе на kontakte makedonskoga и crnogorskoga naroda у prošlosti. То своје polazište Naume Radićeski, не propuštajući да najprije prikaže опште smjernice Lalićeve poetike, илустрије relativno velikim brojem primjera које navodi hronološki из тематски и жанровски, од romaneskne до putopisne proze, različitih дјела Милаила Лалића. Sumirajući rezultate истраживања тога segmenta Lalićeva дјела Radićeski zaključuje: „да су у velikome književnom opusu Милаила Лалића našla mjesto не само dešavanja на području Makedonije, nego и да су registrovani brojni kulturni и други kontakti između dva naroda у bližoj и daljoj prošlosti. Тако је у Лалићеву дјелу vjerno naslikana историјска sudbina Makedonije и makedonskoga naroda, sudbina makedonskoga ђовјека.“⁹

Pisan у formi prikaza makedonskoga izdanja poezije Lesa Ivanovića, tekst „Slike и bol Aleksandra Ivanovića“ zapravo је nadahnuti esej у čast тога najosobnijega crnogorskog lirika XX vijeka. Radićeski podseća на то да је riječ о autoru који nije у dovoljnoj mjeri zastupljen у književnoj kritici те

⁸ Науме Радически, „Ѓаволот од халуцинациите на Ладо Тајовић“, *Njegoševi dani* 2, Filozofski fakultet, Nikšić, 2010, str. 183–184.

⁹ Науме Радически, *Аналитички рефлексии. Врз маргините на македонско-црногорските литературни заемности*, Здружение на македонско-црногорското приателство во Република Македонија, Скопје, 2007, str. 79.

skicira njegov poetski profil primjedbom da Ivanović „plijeni i kao čovjek razapet između životnih stradanja i stremljenja ka kreativnome, umjetničkom izražavanju, kao pjesnik koji je, istina, stvorio veoma mali poetski opus, ali opus koji po svojoj originalnosti i po svojim kvalifikativima zauzima posebno mjesto i predstavlja značajan doprinos u obogaćenju poetske riječi Crnogoraca.“¹⁰ Radićeski se priklanja shvatanju da je Ivanović rodonačelnik intimne lirike u crnogorskoj književnosti, ali se ne zadovoljava suhom definicijom, već suptilnim analizama glavnih smjernica Ivanovićeve poetike traga za osobinama toga autentičnog pjesničkog glasa, nudeći cijeli niz pronicljivih uvida poput onoga da Ivanović sliku ne stvara, već je kao pjesnik ošetljive, melanholične, ali i temperamentne prirode, s puno saosećanja za obespravljene, prenosi iz svijeta stvarnosti.

Osvrt na romaneskno ostvarenje Čeda Vukovića Radićeski započinje in medias res: „Zgusnuto, više lirsko-metaforičko i dramski intenzivno nego narativno tkanje romana *Mrtvo Duboko* (1958) čini ga sve do danas, ako ne bezrezervno najznačajnijim, onda svakako najpoetskijim i vjerovatno najprivlačnijim djelom pisca Čeda Vukovića.“ Radićeski izdvaja poseban aspekt Vukovićeva djela, onaj etički, imenujući ga čovječnošću, i promatrajući ga u kontekstu crnogorske tradicionalne kulture i književnoga nasljeđa. Analiza toga aspekta neodvojiva je od ukazivanja na bitne formalne, poetičke odrednice djela, pa Radićeski uspjelo sagledava tu složenu strukturu napominjući da se na fonu epske uzvišenosti u tome Vukovićevu djelu harmonično prožimaju lirska zgusnutost i suptilnost s dramskim intenzitetom, koji su u funkciji izdizanja humanističkih i etičkih vrijednosti. Vukovićevo pripovjedno majstorstvo Radićeski ilustruje analizom pripovjedačkih postupaka kojima se postiže autentičnost prikazivanja i samoiskazivanja likova, čime se Vukovićev roman definiše kao roman likova, no i djelo otvoreno za drugačija tumačenja i žanrovska određenja. Analizirajući odnose između dvoje glavnih protagonista, Vukmana i Savne, Radićeski lakonski proniče u magistralne slojeve Vukovićeve proze osvjetljavajući kako pripovjedno umijeće Vukovićevo, tako i filozofske, u prvome redu etičke dimenzije romana. No, njegova se precizna analiza ne zadržava samo na ključnim protagonistima romana, nego obuhvata i sporedne likove, možda nedovoljno definisane, ali, zapravo, u funkciji motivacije romana, posebno izdvajajući lik starca Daosava, za koga veli da je nosilac uloge etičkoga korektiva svih dešavanja i svih učesnika u romanu, koji slično mudrim starcima u drugim književnim djelima predstavlja emanaciju samoga duha čovječnosti. Na kraju svoje analize Naume Radićeski zaključuje: „Pomoću višeznačnosti naslovne sintagme *Mrtvo Duboko*, koja se

¹⁰ Науме Радически, исто, стр. 31.

čitaocu nudi najprije kao oznaka za neko mjesto, kao toponim, Č. Vuković nas ovim romanom, zapravo uvodi u složeni egzisterijum čovjeka, vremena i prostora, kojim je višestruko prožeto cijelo stvaralaštvo ovoga autora. U ovome romanu čovjek je neraskidivo povezan i s vremenom i s prostorom, tako da je *Mrtvo Duboko*, u stvari, jedan čudesan homohronotop koji je neobično zgusnut u jednu poetsku metaforu morbidnosti i tajanstvenosti. I dok su vrijeme i prostor u tome trojstvu poznate i konstantne kategorije, čovjek je onaj koji ih promišlja i osmišljava, isto kao i sebe. Čovjek u toj gustoj i suptilno prefinjenoj zataji – koja je i pored svih pretpostavki tragičnosti i morbidnosti, ispunjena jednim poetskim, jednim lirskim fluidom – zaista čovjekuje.“¹¹

Ogled „Ispred i iza bedema Mirka Rakočevića“ u montenegrističkome opusu Nauma Radićeskoga specifičan je samim tim što se nakon značajnoga broja studija i eseja o kanonskim, etabliranim piscima crnogorske književnosti, u njemu autor posvetio analizi romana koji pripada tekućoj, savremenoj literaturi, literaturi koja još nije pretrpjela strogi sud književne istorije. Sveobuhvatnost lapidarne analize Nauma Radićeskoga, koju on skromno naziva meditacijom nad osnovnim značenjima bedema, i vrijednost sudova koje izriče, međutim, na najbolji način potvrđuju da autor nije pogriješio posežući za baš tim savremenim tekstom i više od toga – nesumnjivo doprinose spoznaji da već danas, bez neophodne vremenske distance, o Rakočevićevu romanu možemo govoriti kao o klasičnome djelu crnogorske književnosti. Radićeski u uvodnome dijelu osvrta ističe spontanost pripovijedanja u romanu, ukazujući na njegov podjednak dug koliko tradiciji toliko i modernim romanesknim traganjima. Analitički nepodatan i uporediv s djelima slične filozofsko-meditativne profilacije, prije svih romanima Meše Selimovića i Čamila Sijarića, Rakočevićev *Bedem* je, po mišljenju Nauma Radićeskoga, „romaneskna bajka na čijoj se podlozi nalazi i oseća mitološka osnova i mitotvoračka kreativna svijest.“ Radićeski primjećuje da Rakočevićev romaneskni prvijenac ima elemente i poetskoga i psihološkoga romana, no i štiva otvorenoga za nova čitanja i tumačenja. Analitički osvrt na Rakočevićev roman Radićeski zaključuje riječima: „Već svojim prvim romanom Mirko Rakočević zauzeo je mjesto među istaknutim autorima sa širim romanesknim iskustvom. Ako ne apsolutnim inovacijama, onda umijećem u primjeni ispitanih i potvrđenih iskustava, što se vidi iz kreativnoga odnosa prema prošlosti i iz primijenjenoga romanesknog postupka.“¹²

Drugome bloku radova Nauma Radićeskoga o crnogorskoj književnosti pripadaju prilozi u kojima se bavio prisustvom Makedonije i makedonskih

¹¹ Науме Радически, isto, str. 29.

¹² Науме Радически, isto, str. 39.

tema u djelima crnogorskih pisaca. Pored studija o Makedoniji i makedonskim temama kod Mihaila Lalića i Dušana Kostića, o kojima je već bilo riječi, Radićeski je sličnim metodološkim postupkom uzeo u razmatranje i djela Radovana Zogovića, Čamila Sijarića, Radivoja Lole Đukića i Sretena Perovića. Kao i u studijama o Laliću i Kostiću, ni u tim radovima Radićeski ne propušta da dā širu, cjelovitiju skicu pisca i njegova djela, fokusirajući se potom na onaj naslovom definisani aspekt analize, bilo da sagledava ukupni književni rad, kao u slučaju Zogovića, Đukića i Perovića bilo da se usredsređuje na pojedine aspekte odnosno žanrovske cjeline, kao što postupa ispitujući samo putopisnu zaostavštinu Čamila Sijarića. U svim tim radovima, kao uostalom i u ukupnome svom književnokritičkome angažmanu, Radićeski pokazuje postojanu akribiju i suptilno umijeće pronicanja u najfinije slojeve književnoumjetničkoga teksta te nesumnjivu istraživačku strast u traganju za uticajima i doticajima različitih, no po mnogo čemu sličnih kultura i literatura. Pišući o Zogovićevim makedonskim inspiracijama, Radićeski skreće pažnju na jedan biografski detalj, odnosno na Zogovićevo školovanje i revolucionarno djelovanje u Makedoniji. U tim Zogovićevim biografskim relacijama Radićeski traži i pronalazi uticaj makedonskoga radničkog pokreta na njegovu poeziju, ali i na motive prisutne u njegovu ukupnome djelu, notirajući te motive kako u Zogovićevoj poeziji, tako i u tekstovima umjetničke proze i publicističkim napisima, te posebnu pažnju posvećujući odnosu Zogovića i Koste Racina. Biografska veza s Makedonijom presudni je razlog prisustva makedonskih tema i u djelu Čamila Sijarića i Radivoja Lole Đukića, pa Radićeski u posebnim tekstovima pronalazi i analizira te teme u Sijarićevoj putopisnoj prozi i Đukićevu raznorodnome opusu. Za Sijarića lucidno primjećuje: „Kao i u pripovjednoj i romanesknoj prozi, tako i u putopisnim tekstovima, Čamil Sijarić nastoji da naslika jednu prošlost, odnosno jednu sadašnjost koja za kratko vrijeme postaje zaboravljena prošlost, kako bi je, prije nego se to dogodi, sačuvao i među radovima svojega rukopisa.“¹³ S posebnim pijetetom Radićeski piše o Radivoju Loli Đukiću, ističući humane i istinoljubive dimenzije njegove ličnosti, posebno u vezi s tragedijom makedonske dece, izbjeglica iz Egejske Makedonije, te pronalazeći duboke veze s Makedonijom i makedonskom problematikom, kako u njegovu dokumentarističkome režiserskom angažmanu, dnevničkim zabilješkama, umjetničkoj prozi, tako i u likovnome izrazu i neobimnome poetskom opusu. Studija „*Makedonija ekumena* Sretena Perovića, oda makedonskome i crnogorskome nacionalnom i državnome identitetu“ ostvarena je kao sveobuhvatan uvid u poetski, prevodilački i publicistički angažman toga značajnog crnogorskoga pjesnika, prevodioca i agilnoga neimara crnogorsko-

¹³ Науме Радически, isto, str. 86–87.

-makedonskih književnih približavanja. Kao borac za očuvanje i afirmisanje crnogorske nacionalne kulture, Sreten Perović i u analitičkoj optici Nauma Radićeskoga figurira kao autor čiji je društveni angažman nerazlučiv od njegova književnoga djela, ali čija literatura ipak nije opterećena preteškim balastom ideologizacije, već osobena i imanentno književnoumjetnički oblikovana pojava. Radićeski, stoga, ovako definiše Perovićevu poetiku: „Svoje kreativno inovativno tumačenje crnogorske istorije, još više crnogorskoga pjevanja, a ponajviše crnogorskoga bića, Perović trajno kreativno pretače u svoj poetski govor, ali ne na očekivanome dominantno epskome nivou, nego na značajnome lirsko-refleksivnom nivou, što u kontekstu crnogorskoga nacionalnog pjesništva sriječemo i u iskustvu drugih pjesnika, na primjer R. Ratkovića i A. Ivanovića. Cijela Perovićeva poezija otkriva nam se, zapravo, kao jedna *lirska zamišljenost nad životom*.“ Skicirajući ukupnu pojavu Perovića pjesnika, prevodioca i publiciste, Radićeski se u ovome ogledu ipak analitički usredsređuje na onaj dio njegova poetskoga opusa koji je tematsko-motivski usmjeren na makedonsku problematiku i inspiracije, s posebnim minucioznim analitičkim osvrtom na pjesmu *Makedonija ekumena* kojom se Perović, po riječima Radićeskoga, otkriva kao visoko ostvareni afirmator i apologeta nacionalnoga i državnoga opstojanja makedonskoga naroda. Nema sumnje da je u tome pogledu među crnogorskim piscima, pa i onima o kojima je pisao Radićeski, Perović zavrijedio zaista počasno mjesto. Da interesovanje za Perovićevu poeziju Radićeski nije iscrpio tom svojom obuhvatnom analitičkom studijom pokazuje i njegov najnoviji osvrt na dvojezično, makedonsko-crnogorsko, izdanje antologijskoga izbora Perovićeve poezije *Južna harfa*.

Trećoj cjelini montenegristskih radova Nauma Radićeskoga pripada korpus prikaza i osvrta na raznorodne teme, mahom inspirisanih makedonsko-crnogorskim književnim sponama. Bilo da je riječ o prijevodu zbornika makedonske usmene književnosti braće Miladinovih na crnogorski jezik, prijevodu na makedonski Marka Miljanova Popovića, Dušana Kostića i Sretena Perovića, bilo da prikazuje esejističke i književnokritičke knjige Radomira Ivanovića i Milorada Blečića ili, pak, trotomnu *Istoriju crnogorske književnosti* Novaka Kilibarde, Radoslava Rotkovića i Milorada Nikčevića, Naume Radićeski u svim tim tekstovima demonstrira pristup pasioniranoga istraživača i velikoga znalca književnih i književnokritičkih fenomena, stil suptilnoga tumača literature i posebno prometejsku strast za povezivanje dviju bliskih kultura i tradicija, makedonske i crnogorske. Neki od tih osvrta, poput onoga o makedonskome prijevodu djela Marka Miljanova, prevazilaze žanrovski definisane dimenzije prikaza i ostvareni su kao cjeloviti ogledi, sinteze o piscu i njegovu djelu, enciklopedijski zgusnute informativnosti i eruditske širine, tako karakteristične za naučnoknjiževni opus ovoga autora.

U cjelini osmotrena montenegristička djelatnost Nauma Radičeskoga pokazuje nam se kao bogata, analitički utemeljena i raznorodna, u rasponu od interesovanja za klasike crnogorske književnosti XIX i XX vijeka, Petra II Petrovića, Marka Miljanova Popovića, Mihaila Lalića, Radovana Zogovića ili Dušana Kostića, do analiza savremenih pisaca, poput Sretena Perovića i nešto mlađega Mirka Rakočevića. Gotovo da bi se bez ikakvih ograda, samo uz promjenu odrednice nacionalne književnosti, u ocjeni montenegrističkoga rada Nauma Radičeskoga mogao citirati sud koji je o njegovu makedonističkomu radu izrekla Violeta Piruze-Tasevska: „Stvaralački autorov pohod na makedonsku književnost karakteriše rafinirani senzibilitet originalne pjesničke individualnosti, angažovanost i argumentovanost kao dio književnokritičke svijesti i savjesti. Takvim fundusom nudi bogato nadahnutu svojstvenu kreativnu valorizaciju, ali i analitički preciznu, pročišćenu i studioznu sintezu pravih vrijednosti iz korpusa mlade makedonske književnosti.“¹⁴ Po širini interesovanja i tema kojima se bavio, ali isto tako i po ostvarenim analitičkim uvidima, kao i po doprinosu proučavanju i afirmaciji crnogorske književnosti, Naumu Radičeskome pripada posebno a kad je riječ o savremenim autorima i vodeće mjesto u krugu inostranih književnih montenegrista.

Bibliografija

- Манев, Методи: „Помеѓу сонот и јавето“, *Современост*, br. 1–3, Skoplje, 2000.
- Пирузе Тасевска, Виолета: „Студиозни и вдахновени интерпретации“, *Современост*, br. 9, Skoplje, 1984
- Радически, Науме: *Аналитички рефлексии. Врз маргините на македонско-црногорските литературни заемности*, Здружение на македонско-црногорското приателство во Република Македонија, Skoplje, 2007.
- Радически, Науме: „Медитеранско-ловќенската синтеза во поезијата на Душан Костиќ“, *Njegoševi dani. Zbornik radova*, Filozofski fakultet, Nikšić, 2009.
- Радически, Науме: „Ѓаволот од халуцинациите на Ладо Тајовиќ“, *Njegoševi dani 2*, Filozofski fakultet, Nikšić, 2010.
- Радически, Науме: „Његошевските инспирации на Радован Зоговиќ“, *Njegoševi dani 3. Zbornik radova*, Filozofski fakultet, Nikšić, 2011.

¹⁴ Виолета Пирузе Тасевска, „Студиозни и вдахновени интерпретации“, *Современост*, br. 9, Skoplje, 1984, str. 96–97.

Aleksandar RADOMAN

NAUME RADIČESKI'S INTERPRETATION OF THE MONTENEGRIN LITERATURE

In this paper, the author provides an overview of the contribution of Macedonian literary historian Naume Radičeski to literary Montenegristics. Radičeski has dealt with Montenegrin literary themes and the relations between Montenegrin and Macedonian literature for the past three decades, addressing the issue through numerous studies, essays and reviews gathered in *Analytical Reflections* from 2007. The author points to Radičeski's field of interest which ranges from the classics of Montenegrin literature of the nineteenth century, such as Petar II Petrović and Marko Miljanov Popović, to contemporary writers, such as Sreten Perović and Mirko Rakočević. In terms of the range of interests and topics that he dealt with, Naume Radičeski occupies a special place among foreign Montenegrists.

Key words: Naume *Radičeski*, *Montenegristics*, *history of literature*, *comparatistics*, *reception*